

Приказ зборника: Интима јавности; оквири представљања, наративни обрасци, стратегије и стереотипи конструисања Другости у упечатљивим догађајима током разградње бивше Југославије: штампа, ТВ, филм/ Гордана Ђерић, уредник. Институт за филозофију и друштвену теорију, Фабрика књига, Београд, 2008.

Ратови вођени на територији бивше Југославије као последицу нису оставили само већи број независних држава, различит однос између народа који су живели у „братству и јединству“ у бившој федерацији, гомилу жртава као и сећања на етничка чишћења и геноциде, већ су и отворили широк дијапазон питања која интелектуалну елиту не остављају равнодушном. Узроци ових сукцесивних сецесија, поводи за стварање појединачних идентитета различитих нација насупрот до тада владајућем колективном, као и начин на који се све одиграло, последњих година били су актуелне теме истраживања. Неизбежно средство којим су се служили сви народи који су учествовали у овој „драми“ јесу медији који су раме уз раме са крвавим сукобима обликовали данашњи изглед Балкана. Њихову улогу су подједнако преиспитивали аутори који су директно погођени овим дешавањима као и аутори који су о њима могли да се информишу углавном само посредно. Са теоријског становишта резултати су слични – помоћу контролисања дискурса медији оживљавају стереотипе о „Другом“, утичу на дефинисање „Нас“ наспрам „Њих“, као и на изградњу сопственог идентитета једне нације. Медијски дискурс представља узорак зборника који је пред нама, тј. радови објављени у зборнику представљају упоредну анализу информација медија контролисаних од стране држава бивших чланица СФРЈ о догађајима који су се деведесетих година догодили на овом простору. Приступ аутора је усмерен на разматрање теорија етничког конфликта, на теорије конструкције идентитета и на дискурзивну анализу. Циљ је истражити начин произвођења разлика између народа који су пре ових дешавања били обухваћени јединственим југословенским идентитетом. Међутим, како Гордана Ђерић у уводу истиче „резултати ових истраживања откривају и више од намераваног: неретко и саму интиму медија, односно политика које они протезирају – њихове пристрасности, унутрашње привржености и одбојности, лагана померања релационих односа од Нас у грађанском смислу ка Нама у етничком смислу, или саморазумљивост Нас у односу на Њих“ (стр. 10). Дакле, истраживачи су анализом били у прилици да открију друштвену интиму настајућих држава и увиде како актери користе постојеће међуетничке, религијске, развојне или неке друге стереотипе. На тај начин је „колективна интима с временом постала манифестна, јавна“ (стр. 10), тј. оно што је било потпуно потиснуто полако је испливало на површину, притом обликујући партикуларни идентитет изграђен на супротности са другима.

Приликом анализе медијског дискурса аутори су своја истраживања усмерили на различите аспекте друштвеног контекста или су, пак, изложили теоријско мишљење о природи и улози медијског дискурса. Теоријска разматрања се налазе у првом делу

зборника и обухватају текстове Пола Колста, Тарика Јусића и донекле Гордане Ђерић. Емпиријска истраживања су усмерена на постепена отцепљења и медијско обликовање идентитета народа новонасталих држава. О истим догађајима медији су различито извештавали, понешто наглашавали а нешто прећутковали, градећи притом оквир којим се усмерава свако будуће извештавање. Циљ је исти – приказивање „Другог“ на свој начин користећи стереотипе и остала средства ради хомогенизације сопственог народа развијањем осећаја припадности помоћу супротности од овако приказаног „Другог“.

Како Јусић истиче „медијски дискурс је и доприносио кризи и био њен показатељ, а истовремено је указивао на зачетке дубоких подела и помагао у поновном оцртавању граница међу сукобљеним етничким групама и у успостављању легитимитета за акције политичких вођстава сваке републике“ (стр. 40). Дакле, користећи различите стратегије и у различитом степену, медији су на неки начин обликовали сукоб. Међутим, таква њихова улога је у многоме зависила од тога колико су били самостални и тако подложни манипулацији од стране водеће политичке елите. Тако, отцепљење Словеније којим је читава „игра“ и започета, није било праћено дуготрајним оружаним сукобима. Анализирајући текст Сабине Михељ, Веронике Бајт и Милоша Панкова можемо видети да је узрок томе присуство заједничких медија које је онемогућило екстремно одвајање од „Другог“ на самом почетку. Заједнички медији су представљали заштиту од реторике супротстављених страна. Услед тога што још увек није постојала развијена етничка издиференцираност и услед још увек актуелног колективног идентитета, заменица „Ми“ на ТВ Љубљана је уместо искључујућег од самог почетка, имала развојни карактер: од југословенског, преко словеначког до европског. Ратни хушкачи нису имали свој медијум па тако ни простора за заостравање кризе. Краткорочност сукоба у Македонији такође је последица присуства још увек заједничких медија.

Без велике „драме“ је прошло и отцепљење Црне Горе, јер ту није било сукоба које би медији могли само додатно да погоршају. Међутим, то није случај у отцепљењу Хрватске и Босне и Херцеговине где су медији одиграли значајну улогу потпомогавши постављање јасне границе између „Ми“ и „Други“. У овим случајевима они су стварали оквире користећи различите стратегије. Тако, Гордана Ђерић упућује на стратегију прећуткивања приликом извештавања о нпр. акцији „Олуја“ којом је извршено етничко чишћење Срба од стране хрватске војске. Разумевање ове акције је различито, у многоме супротно и то не само код Срба и Хрвата, већ и код самог српског становништва. Медији су били под утицајем различитих политичких елита које су кројиле мњење о овом догађају. Последице тога се и данас виде у начину обележаванја ове акције. Извештавање о томе шта се тада догодило као и многим другим трагичним догађајима који су пратили сукоб српског и хрватског народа, само су погоршали начин представљања овог становништва. Како истичу Ивана Ђурић и Владимир Зорић, представе су се концентрисале на „Нас“ као добрих и „Њих“ као лоших, или да будемо конкретнији, усташа и четника, зависно из које перспективе се посматра. Медијска стратегија која је највише томе допринела, јесте она коју Јусић назива историзацијом, тј.

„увођење националне историје као интерпретативног и аналитичког оквира за објашњавање датог тренутка и конфликта“ (стр. 60). Кад је сукоб већ постојао, медији су имали једноставну улогу: да га продубе оживљавањем стереотипа који су били закопани у историји.

Промењеност представљања која иде у корак са заоштравањем сукоба, није заобишла ни немире на Косову. На пример, штампа контролисана од стране Косова и штампа обликована од стране српске политичке елите различито је извештавала о случају тровања албанске деце, убиству породице Јашари или мартовским нередима 2004. године. У овом случају медији су такође утицали на јасно раздвајање народа различите етничке припадности. Тако, нпр. Албанци су, како наводе Нина Луци и Предраг Марковић, осамдесетих година доживљавани „као вредни али примитивни људи који живе у подрумима“ (стр. 287). Међутим, након избијања сукоба оваква представа о „Другом“ преокренула се у представу о Албанцима као народу које карактеришу „насилно и настрано сексуално понашање, уништавање цркава и других светилишта, сурова убијања, „животињска“ плодност и затворено друштво са сопственим моралним вредностима“ (стр. 288).

Анализом улоге медија у формирању идентитета у току и после сукоба, радови у овом зборнику као да потврђују тезу Гадија Волсфеда кога цитира Јусић да „када су ствари већ лоше, медији их обично погоршавају“ (стр. 370). Телевизија и штампа су углавном у појединачним државама у рукама владајуће елите, па је услед тога донекле разумљиво што играју по њеним правилима обликујући оквир који она диригује. Међутим, обликовање националне свести и демонизирање „Другог“ уз приказ различитих перспектива стварности, није заобишао ни дискурс ратне и послератне кинематографије. Овим проблемом се бавио Недин Мутић, анализирајући формирање националних идентитета кроз филмове Лепа села лепа горе, Ничија земља, Пре кише и Грбавица. У овим филмовима „националне и етничке категорије „нас“ и „других“ нису увек самооправдавајуће, и неки од њих истражују или разлажу те категорије, као и стереотипе о националном и/или етничком идентитету, уместо да их просто осликавају“ (стр. 310). Овакво преиспитивање је карактеристично за све наведене филмове у којима се различите перспективе стварности приказују фрагментарним приказом догађаја из живота јунака. Такође, сваки је обележен издвајањем из перспективе рата како би се његов парадокс боље сагледао. Тако, место дешавања у филму Лепа села лепа горе јесте тунел, у Ничија земља ров, док су преостала два филма временски изван ратних дешавања.

Парадокс одређења сопства у супротности са „Другим“ врло јасно је приказан у лику Александра у македонском филму Пре кише и Саре у филму Грбавица. Основни аспект првог филма је осећање пре кише „које истовремено представља и фаталистичко и оптимистичко ишчекивање“ (стр. 323). Македонац, фото-репортер Александар враћа се из Лондона јер осећа кривицу за смрт цивила у Босни. Његов долазак представља упозорење на оно што ће се дешавати, приповедање будућности у садашњости, али без

могућности да је промени. Парадокс његовог идентитета јесте што у својој земљи представља „Запад“ дакле, „Другог“ (што је узрок олаког прихватања његових упозорења), а у Лондону Балканца, дакле, опет „Другог“. Циљ редитеља Манчевског у овом филму јесте да прикаже парадоксе унутар сваког сопства у сукобу, пре него што до сукоба уопште и дође. За разлику од овако приказаног парадокса који за циљ има одвраћање од рата, филм Грбавица указује на парадокс идентитета након рата, па тако за циљ има да обесмисли протекле етничке сукобе.

Разматрање ратних догађаја, дакле, није заобишло ни уметнички приступ. Представљање потекло од њега у многоне одређује националност редитеља, али и учешће у самој продукцији. Пример за то је начин како је Муслиман у лику Халила представљен у филму Лепа села лепо горе или симболизација Срба у филму Грбавица. На тај начин је и уметност заједно са медијима створила оквир за моделирање савремене историје на постјугословенском простору. Поред уметности и медија, не смемо заборавити ни интелектуалну елиту која је вођена осећајем националне припадности у својим радовима свесно или несвесно држала једну страну. Пример тога је и сам зборник који услед тога што је дискурс и средство испитивања видно обликује представљање „Другог“, па макар и само погрешивости медија који њему припадају. Међутим, било би претерано осудити ауторе јер је вероватно мана дискурса да наводи на неизбежно скретање са пута чисте истине. Уместо да прекорно гледамо на наше истраживаче, требало би да се упитамо шта се заиста догађало на овим просторима крајем прошлог века, или се још увек догађа. Заправо, можемо се запитати да ли заиста знамо праву истину о догађајима чији смо савременици. Или, с друге стране, треба мирно прихватити да, као што Гордана Ђерић каже у свом тексту „митови, уосталом, пишу историју“ (стр. 97), а да се „све остало ћути“ (стр. 97).